

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת לך לך תשפ"ו¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

זכות אבות לבנים, וזכות בנים לאבות

זכות אירשנה". אבל "במה אָדע" פי אִירְשָׁנָה, היא לשון שמשמע ממנה שחסר לו בידיעת הדברים, שזהו בעצם חסרון באמונה בדברי ה', שהרי ה' אמר דברים מפורשים וברורים. וכיון שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה (יבמות קכא, ב), לכן אפילו אם יש רק משמעות קלה מאד כאילו אברהם מפקפק בהבטחת ה' - הקב"ה מדקדק על זה. אינני סבור שמותר לומר על אברהם אבינו, שבאמת היה לו איזה פקפוק על דברי ה', אפילו בתוככי לבו. הבעיה היא בניסוח. מנוסח השאלה משמע, שאברהם מסתפק ח"ו בקיום הבטחת ה'. זה מספיק, כדי שבדורות הבאים עלולה כבר לצמוח מכאן בעיה הרבה יותר קשה באמונה. ידע, שמהחסרון הזה עלולים להגיע עד כדי טעויות של כפירה ממש. ישכחו את כל עבודת ה' של אברהם אבינו. לכן, כדי לתקן את זה, צריך שיראו עשר מכות מופלאות, ויציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ואח"כ מעמד הר סיני, ומזה יגיעו שוב לידיעת ה' שהיתה לאברהם אבינו. לאברהם אבינו היתה הידיעה בלי כל הדברים האלה. אבל ישראל יעמדו במצב כזה, שיצטרכו לראות עשר מכות ויציאת מצרים וקריעת ים סוף וכל מה שקרה שם, כדי לחזור לידיעת ה', למצב של "וַיֵּאמְרוּ בְּהָ' וּבְמִשְׁפָּחָה עֲבָדוּ" (שמות יד, לא). ודאי לא כולם היו כך, היו צדיקים כמו אהרן הכהן ויהושע בן נון ונחשון בן עמינדב, ועוד הרבה צדיקים אחרים, אבל היו כאלה שהתבוללו במצרים, ואפילו אחרי תשע מכות, היו ארבע חמישיות מעם ישראל נויש אומרים עוד יותר שמתו בשלשת ימי אפלה, כי לא היו ראויים לצאת (עי' רש"י שם יג, יח בסוף דבריו שם). לא כל ישראל באותה מדרגה. כל השעבוד הנורא הזה בא, מפני שלמראית עין היה חסר קצת אצל אברהם אבינו באמונה בה'. וחסרון אצל האבות, הופך אח"כ אצל הבנים לחסרון יותר גדול. כמו שאם יורים טיל לחלל, ותהיה סטיה של מילימטר בהכוונת הטיל, אז בשמים הטיל יחטיא את מטרתו במאות אלפי ק"מ - כך גם אצל האבות. האבות הם כן השילוח של עם ישראל. כל סטיה קטנה בכך השילוח, גורמת לסטיה עצומה בתוצאות. מה שחסר באבות, חסר אח"כ בבני ישראל פי כמה וכמה.

מעשה אבות סימן לבנים

רואים ענין זה גם בדור מאוחר יותר. בני עלי חטאו, ובגלל זה אומר הנביא לעלי: "לֹא יִהְיֶה זָקֵן בְּבֵיתְךָ כָּל הַיָּמִים... וְכָל מִן־בֵּיתְךָ יָמוּתוּ אֲנָשִׁים" (שמו"א ב, לב). כלומר - בני שמונה עשרה (ר"ה יח, א). כאלף שנה אחר כך - בתקופתו של רבי יוחנן בן זכאי - עוד מוצאים שהיתה משפחה שבניה היו מתים צעירים מאד, רק מפני שהיו מבית

במה אדע כי אירשנה - מה הבעיה בשאלה זו?

הקב"ה אומר לאברהם אבינו: "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים, לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ" (בראשית טו, ז). אומר אברהם לקב"ה: "ה' אֱלֹהִים, בְּמָה אָדע כִּי אִירְשָׁנָה"? (שם, ח) ומסביר רש"י (בפירוש שני), שאברהם לא התכוין ח"ו להטיל ספק בקיום הבטחת ה', אלא כוונתו היתה רק לשאול, באיזו זכות יתקיימו בניו בְּאָרֶץ (רש"י שם, ו). כי הוא מבין, שאת א"י לא מקבלים סתם כך, בחינם. צריך זכות בשביל לקבל אותה, וצריך זכות בשביל שתשאר ביד מקבליה. לכן הוא שואל, באיזו זכות יתקיימו בניו בְּאָרֶץ, ולא יגלו ממנה ולא יקחוה מידם². אומר לו הקב"ה: "קָחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְאַיִל מְשֻׁלֶּשׁ" וכו' (שם, ט). כלומר: בזכות הקרבנות (רש"י שם, ו). מוסיף אברהם אבינו ושואל את ה': "תִּנַּח בּוֹמֵן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קִיִּים, בּוֹמֵן שְׁאִין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קִיִּים מָה תֵּהָא עֲלֵיהֶם? - אִמֵּר לוֹ: כִּבְר תִּקְנִיתִי לָהֶם סֹדֶר קִרְבָּנוֹת; בּוֹמֵן שְׁקוּרָאִין בְּהֵן לִפְנֵי - מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיהֶם כִּאִילוֹ הַקְּרִיבוֹם לִפְנֵי, וְאֲנִי מוֹחֵל לָהֶם עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם" (תענית כז, ב). כלומר: לימוד עניני קרבנות שקול כהקרבנות בפועל.

והנה, למרות שכוונתו של אברהם היתה רק לשאול באיזה זכות יתקיימו בניו בארץ, בכל זאת יש דעה בגמרא, שבגלל שאלת "בְּמָה אָדע כִּי אִירְשָׁנָה", נגזרה על בניו של אברהם גלות ארבע מאות שנה - "גֵּר יִהְיֶה וְרָעַף בְּאָרֶץ לֹא לָהֶם, וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית טו, יג). יש גם דעות אחרות בגמרא. יש דעה, שגלות מצרים נגזרה בגלל שאברהם אבינו החזיר למלך סדום את הנפש שהציל במלחמה (שם יד, כא-כג). במקום שיכניס אותם לישיבה שלו, וילמד אותם להיות בעלי חסד, הוא מכניס אותם ל"ישיבה" של מלך סדום, ששם לומדים את ההפך הגמור. ולפי דעה אחרת, הגזרה נגזרה מפני שגייס בחורי ישיבה למלחמה עם אמרפל וחבריו (נדרים לב, א). לא היה צריך לגייס בחורי ישיבה למלחמה עם אמרפל. שלוש דעות בחז"ל, למה נגזרה גלות מצרים³. עכ"פ, לפי דעה אחת, הגזרה באה על זה ששאל, "בְּמָה אָדע כִּי אִירְשָׁנָה".

וצריך להבין: אם השאלה מוצדקת - וכפי שרואים מתשובתו של הקב"ה, שהתייחס לשאלה וענה עליה - א"כ, למה נענש אברהם על שאלתו?

אפשר להסביר, שאברהם לא היה צריך לומר "בְּמָה אָדע כִּי אִירְשָׁנָה"; שיש בלשון זו קצת משמעות, שחסר לאברהם בידיעת הדברים. והרי הקב"ה אמר במפורש שיתן לו את הארץ! וא"כ איזה חסרון ידיעה יש כאן, אחרי דברי ה' המפורשים? היה צריך לומר "בְּמָה אִירְשָׁנָה", שאז המשמעות היתה ברורה, שהכוונה היא לשאול "באיזו

אצל האבות, עלולים הענינים האלו להתגלות אצל הבנים בתוצאה נוראה, היות וזה לא רק אצל האבות, אלא גם אצל הדורות הבאים¹¹. כל אחד מאיתנו צריך לחשוב, שלא יחטא, לא רק כדי שהוא בעצמו לא יענש, אלא גם כדי שדורותיו לא יענשו בגללו. שהוא לא יהיה סיבה ח"ו לדורות הבאים. שיריש לבניו רק מצוות ומעשים טובים.

מעשה בנים - מועילים לאבות

ה"חפץ חיים" אמר, מה שכתוב בגמרא שבראש השנה הקב"ה "יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו" (ר"ה לב, ב), מה פירוש "ספרי חיים וספרי מתים"? - בפשטות הכוונה היא לספרים שבהם נכתב מי יחיה ומי ימות בשנה הבאה¹². אבל ה"חפץ חיים" לא פירש כך. ה"חפץ חיים" פירש, שספרי החיים הם הספרים שבהם כתובים אלו שעדיין חיים. וספרי מתים הם הספרים שבהם כתובים אלו שכבר מתו. מה יש לבדוק אצל מי שכבר מת? בשלמא מי שחי, צריך לראות מה היו מעשיו בשנה שעברה, ולפי זה לדון את דינו על השנה הבאה. אבל מי שכבר מת, לא עשה בשנה זו לא מצוות ולא עבירות, וא"כ מה יש לחפש אצלו? על מה ולמה פותחים את ספרו ביום הדין? אמר ה"חפץ חיים" - גם למת יש "חשבון פתוח". אם השאיר אחריו בעוה"ז בנים ותלמידים שעוסקים בתורה ובמצות, לומדים משניות, נותנים צדקה - נוספות זכויות לחשבונו גם לאחר שמת. ואם השאיר אחריו בנים ותלמידים שהולכים בדרך ההפוכה ח"ו - נוספות חובות לחשבונו¹³. הרי לכן נהוג שבנים אחרי פטירת ההורים אומרים קדיש, עוברים לפני התיבה, נותנים צדקה ולומדים משניות, כי כל אלו מועילים להעלות את נשמת הנפטר. גם אצל המת יש א"כ לבדוק, מה נוסף לו במשך השנה שחלפה. האם נוספו לו זכויות לחשבון, או שמא ח"ו להפך¹⁴.

כל אחד מאיתנו צריך להשתדל שהמאזן שישאיר אחריו יהיה חיובי עד כמה שאפשר. אם יעשה מצוות, יש סיכוי שבניו יעשו עוד יותר מצוות. ואם לא, אז ח"ו להפך. חינוך הבנים הוא דבר גדול וחשוב מאד. צריך, לכן, לחפש ולשאת אשה המתאימה לגדל בנים בני תורה. זהו דבר חשוב מאד. הרבה פעמים אמרתי בישיבה, שבעצם ראוי שכל אחד ישא בת תלמיד חכם. אלא מה, שלא כל אחד מוצא בת תלמיד חכם. אין, לצערנו, כל כך הרבה תלמידי חכמים, וממילא לא כל אחד יכול לשאת בת תלמיד חכם. אבל מה שכן אפשרי לכל אדם לעשות הוא, שתהיה לו לפחות אשת תלמיד חכם! הרי למה יעצו חכמים לאדם לשאת בת תלמיד חכם? - "שאם מת או גולה, מובטח לו שבניו תלמידי חכמים" (פסחים מט, א), כי אשתו תגדלם בדרך שראתה בבית אביה. וא"כ, גם אשת תלמיד חכם יכולה להועיל לזה. ואת זה - כל אחד יכול לעשות, לראות שתהיה לו אשת תלמיד חכם. וזה, כמובן, ע"י שמתקרבים לחכמי התורה, ולומדים ממעשיהם. יש לנו בזה אחריות בזה, לא רק כלפי עצמנו, שנהיה גדולים בתורה, אלא גם כלפי הבנים שלנו, לדאוג שיהיו גדולים בתורה. להשתדל שיתחברו לתלמידי חכמים, לשלוח אותם ללמוד אצל תלמידי חכמים, ולחנך אותם בחינוך הכי טוב.

עלי (ר"ה שם). הרי שלדורות עולם בני עלי לא יכולים להתקיים, אלא אם כן הם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים (ר"ה שם), ולדעת הירושלמי גם בתפילה (יר' שם פ"ב ה"ה). אבל בלי זה הם לא יכולים להתקיים. בָּנִים הרוחניים שלהם יש משהו לקוי, שבגללו הם לא יכולים להתקיים⁴.

וכך גם להפך: מה שאנו חיים בזכות האבות, כבר הסביר הגה"צ רבי א"א דסלר זצ"ל ואמר, שלא "זכות אבות" היא שמגינה עלינו, אלא "זכות אבות". כלומר, משהו מןפנות הנפש של האבות הקדושים, מאהבת החסד של אברהם, ממסירות הנפש של יצחק אבינו (בעקידה) ומאהבת התורה של יעקב, עבר אלינו בירושה, ובזכות זה אנו מבקשים מהקב"ה לרחם עלינו⁵ (עי' מכתב מאליהו ח"א עמ' 8-14). ועל "זכות אבות" זו צריך לשמור. ללכת בדרכי אבותינו, ולטפח בתוכנו את המידות הטובות שקבלנו מהם בירושה, ורק אז יש תקווה שזכות זו תעמוד לנו. אם חלילה לא נעשה כן, ולא נטפח בתוכנו את המידות הטובות של אבותינו הקדושים - לא תשאר בידינו זכות אבותינו, וממילא גם לא זכותם⁶. אדרבה, זכות אבותינו תהפוך לנו אז לרועץ ולמקטרג ח"ו, כאותו גנב שהובא בפני שופט, ושאל אותו השופט: "מה יש לך לומר להגנתך"? אמר הגנב: "אבי היה אדם ישר!" אמר לו השופט: "אם כן, הרי שיש להחמיר בדיןך עוד יותר! בשלמא אם אביך היה גנב, היה מקום להתחשב בך, שכן לא ראית מימך דרך אחרת. אבל אם אביך היה אדם ישר, וחינך גם אותך להיות אדם ישר, למה נהיית גנב"? ... "זכות אבות" הופכת א"כ להיות קטגור לאדם שאיננו ממשיך ללכת בדרכים הטובות שהלכו בהן אבותיו⁷.

ובאמת, לעשו לא מועילה זכות אבותיו. עשו גם הוא בן של אברהם ויצחק, אבל הוא לא הולך בדרך שלהם. ולכן אמר הרב [הגרש"ז אויערבאך] זצ"ל, שכשאומרים בברכת "זכרונות" של ראש השנה "כי זוכר כל הנשכחות אתה הוא מעולם, ועקדת יצחק לזרעו היום תזכור", שיש מן הפוסקים שכתבו, ש"זרעו" של יצחק הרי הוא כולל גם את עשו, ולכן יש לומר "ועקדת יצחק לזרעו של יעקב היום תזכור", כדי שבקשתנו לא תכלול גם את עשו⁸, ונמצינו מתפללים שגם עשו וזרעו יהנו מזכות העקדה⁹ (מג"א סי' תקצ"א סק"ח בשם מהר"ל, וט"ז שם סק"ג בשם בעל הפרדס), אך מו"ר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר, שאין צורך בתוספת הזו, ואפשר לבקש שגם לעֲשׂו יזכור הקב"ה את העקדה. ומשמעות בקשה זו היא, שליעקב וזרעו יזכור הקב"ה שהם ממשיכים בדרך אבותיהם, ואילו לעֲשׂו וזרעו יזכור הקב"ה שהם לא ממשיכים בדרך אבותיהם. אותו דבר עצמו שהוא זכות בשבילנו, הוא קטרוג בשבילם¹⁰. אמנם לפי אלה שגורסים "היום ברחמים תזכור" אי אפשר לכיין כפי שהציע הגרש"ז זצ"ל, אבל אם אומרים רק "היום תזכור", [בלי תיבת "ברחמים"], אז שייך באמת לכיין כך. זְכוּר ליעקב "שהוא לבדו זרעו של אברהם המחזיק בדתו ובדרכו הישרה" (רמב"ם הלכ' מלכים פ"ה ה"ז), וזְכוּר לעשו שהוא סטה לחלוטין מדרך האבות.

הרי שמעשי האבות משפיעים, ולא הולכים לאיבוד. אפילו הדבר הכי קטן, לא הולך לאיבוד. כ"ש הזכויות הגדולות שהאבות עשו. ומאידך גיסא, אם יש איזה מכשול

וכל מעשיך יהיו לשם שמים

אנו מתפללים, "וטהר לבנו לעבדך באמת", שהעבודה שלנו תהיה אמיתית לרצון ה', לא להנאת עצמנו. יש אדם שמניח תפילין כי בשיבה כולם מניחים, ואם הוא יהיה בלי תפילין יצחקו עליו, לכן הוא מניח, רק כדי שלא יצחקו עליו. אחד כזה, יקבל קצת שכר בתור עושה שלא לשמה, אבל למעשה אין זו עבודה ה', אלא עבודת עצמו. וכך גם מי שלובש ציצית רק מפני שכל החברה לובשים ציצית. צריך להשתדל, שכל מה שאנו עושים יהיה בגלל רצון ה', לא בגלל שכך כולם עושים.

וודאי גם שלא לעשות נגד רצון ה' כי כולם עושים כך. מספרים על ה"דברי חיים" מצאנו זצ"ל, שבא אליו פעם יהודי אחד וסיפר לו, "פלוני עשה כך וכך". אמר לו ה"דברי חיים": "לשון הרע! אסור לספר זאת!" אמר לו המספר: "אבל כך כולם אומרים!" אמר לו ה"דברי חיים": "הגיהנם מספיק גדול בשביל כולם!"... "כולם עושים" איננו היתר. צריך לבדוק אם מה שכולם עושים באמת מותר. אסור להסחף סתם אחרי כולם. אבל גם כשכולם עושים דבר נכון, גם אז צריך להשתדל לעשות את אותו מעשה לא רק בגלל שכך כולם עושים, אלא כי כך ציוה ה' לעשות.

מספרים על הסופר עגנון, שפעם הוזמן לאסיפה בשבת, וכמה מהנוכחים התחילו לעשן. עגנון קם לצאת. ביקש ממנו היו"ר שלא יצא, ואמר אל הנוכחים: "נא לא לעשן! החבר עגנון לא סובל את העישון". קם עגנון ואמר: "החבר עגנון סובל את העישון. הקב"ה לא סובל אותו". לעשות את הדברים מפני שזהו רצון ה', לא מפני שכך כולם עושים. "וטהר לבנו לעבדך באמת", זו המידה של יעקב אבינו - "תתן אמת ליעקב" (מיכה ז, כ). לפעמים אדם צריך לעשות נגד הכלל, אבל צריך גם להשתדל שלא לפגוע בכלל. צריך הרבה שיקול דעת, מתי מותר לשנות ממנהג הציבור. צריך בזה הכרעה תורנית. כמה לעשות על עצמו חומרות שהציבור לא נוהג. חומרות שהציבור לא נוהג אותן, אם עושה אותן בפרהסיא, זו גאוה ופגיעה באחרים שלא נוהגים

את החומרות האלה. צריך להזהר מאד בהנהגה של חומרות. אבל לעשות מה שההלכה מחייבת - זה ודאי צריך לעשות. בין אם כולם עושים ובין אם לא עושים. לקיים את ההלכה צריך.

יהי רצון שתהיה לנו באמת זכות אבות, ונמשיך בדרך של אברהם יצחק ויעקב, בחסד, ביראת שמים, במידת האמת, שתתן אמת ליעקב. אנו הרי מוסיפים זכויות לאברהם יצחק ויעקב ולמשה רבינו. כל מצוה שאנו עושים, מוסיפה זכות למשה רבינו שלימד אותנו את המצוה, ומוסיפה זכות גם לכל החכמים שלימדו אותנו את המצוות. להשתדל לקיים את התורה, ללמוד אותה, להרבות בתורה, לומדים כעת מסכת שבת בשיבה, זוהי מעלה גדולה. כל מילה של תורה שיהודי לומד, זו מצוה עשה של תלמוד תורה. וכשלושים מסכת שבת, הרי מקיימים גם מצות עשה של "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ, ח). ואם לומדים הלכות שבת בשבת עם 'אגלי טל', מקיימים גם מצוה "עונג שבת" 'האגלי טל' הרי מלא בסברות נפלאות, וכשמתבוננים איך הוא בונה את הסברות שלו בענין המלאכות, ומביא ראיות לא רק ממסכת שבת, אלא גם ממסכת בבא קמא, וממסכת כלים ועוקצין - הרי זה דבר נפלא! זוהי הגדלות של אדם גדול, שאצלו "כל התורה - ענין אחד" (תוספתא סנה' פ"ז ה"ה). יכול ללמוד הלכות שבת מתוך מסכת כלים ומסכת אהלות, והלכות כלים ואהלות מתוך מסכת שבת ומסכת בבא קמא. כי "כל התורה - ענין אחד". הכל שזור וארוג זה בזה.¹⁵

שנזכה כולנו ליום שכולו שבת במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1 לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. נהרג פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת לך לך: "וְלִצְדָּק אֶתְּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית יב, ז) ⇔ "וְנָתַתִּי לָךְ וּלְיִצְחָק אֶתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד" (שם יז, ח).

קשר נוסף: "וְאֶעֱשֶׂה לְךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶבְרַכְךָ" (שם יב, ב) ⇔ "שְׁרֵי אֲשַׁתְּךָ... וּבְרַכְתִּיךָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם" (שם יז, טו-טז).

קשר נוסף: "וְאֶעֱשֶׂה לְךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶבְרַכְךָ" (שם יב, ב) ⇔ "וְלִישְׁמַעְיָאל שְׁמַעְתִּיךָ, הִנֵּה בְרַכְתִּי אֹתוֹ... וְנָתַתִּי לְךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (שם יז, כ).

קשר נוסף: "וְאֶבְרַכְךָ... וְהָיְתָה בְרַכְּךָ" (שם יב, ב) ⇔ "וּבְרַכְתִּי אֹתָהּ... וּבְרַכְתִּיךָ" (שם יז, טז).

קשר נוסף: "וְאֶבְרַכְךָ בְּשֵׁנִים וּבְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִתְּרֵן" (שם יב, ד) ⇔ "וְאֶבְרַכְךָ בְּשֵׁנִים וּבְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּהֵמְלֹךְ בְּשֵׁר עֲרַלְתּוֹ" (שם יז, כד).

קשר נוסף: "וְאֶבְרַכְךָ שְׁמָךְ" (שם יב, ב), "הֲרִינִי מוֹסִיף אוֹת עַל שְׁמִי" (רש"י) ⇔ "וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמִי אֶבְרָם, וְהָיָה שְׁמִי אֶבְרָהָם" (שם יז, ה).

קשר נוסף: "וַיִּקַּח אֶבְרָם אֶת שְׁרֵי אֲשֵׁתוֹ וְאֵת לוֹט בֶּן אֲחִיו וְאֵת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ" (שם יב, ה), ⇔ "וַיִּקַּח אֶבְרָהָם אֶת יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל יְלָדֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל מִקְנֵת כֶּסֶף" (שם יז, כג).

קשר נוסף: "וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתֵרֵן" (שם יב, ה), "שֶׁהִכְנִסְתָּ תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׂכִינָה" (רש"י) ⇔ "וְכָל אֲנָשִׁי בֵיתוֹ יָלִיד בֵּית וּמִקְנֵת כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן נָכַר נִמְלֹו אֹתוֹ" (שם יז, כז).

2. ובפירוש ראשון פירש רש"י, שאברהם אכן פקפק בהבטחת ה' על ירושת הארץ. אך ח"ו לא מחמת שלא האמין לדברי ה', דזה לא יתכן, כי "מי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב, ושאר הנסיונות, איך לא יאמין בבשורה טובה"? (לשון הרמב"ן) אלא הפקוק היה מחמת שהבטחת ה' לא היתה מוחלטת, והיה משמע ממנה שהיא תלויה במעשיו של אברהם. לכן חשש אברהם, שמא יגרום החטא, ולבסוף לא יזכו בניו לרשת את הארץ. ולכן ביקש מה' אות - היינו, "שידע ידיעה אמיתית שיירשנה, ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם... והקב"ה [אכן] כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים" (לשון הרמב"ן), והיא ברית בין הבתרים, שזו היתה האות שירש את הארץ על כל פנים, גם אם ח"ו יחטאו. אבל בפירוש שני פירש רש"י, שלאברהם לא היה כל פקפוק בהתקיימות הבטחת ה', ורק רצה לדעת באיזו זכות תתקיים הארץ ביד זרעו.
3. וכתב ה"ק"ן אורה, "ששלוש הדעות שנאמרו בגמרא 'מפני מה נענש אברהם אבינו, ונשתעבדו בניו למצרים' מכוונות כנגד ג' מיני שעבוד שהיו שם: א' גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ב' ועבדום, ג' וענו אותם... מפני שאמר במה אדע כי אירשנה, נענשו להיות גרים בארץ לא להם [כאילו באמת לא ירשו את הארץ]. ועבדום (בגוף) - מפני שעשה אנגריא ועבודה בתלמידי חכמים. וענו אותם (בנפש) - מפני שהפריש בני אדם מתחת כנפי השכינה, שהוא עינוי נפש ('ק"ן אורה" נדרים לב, א ד"ה מפני מה).
- ונראה דג' פגמים הללו שנעשו ע"י אברהם אבינו, נתקנו ע"י אבותינו במצרים: הפגם של שאלת "במה אדע כי אירשנה", שהיה בזה מראית עין של הטלת ספק בהבטחת ה' על ירושת הארץ - נתקן ע"י "ויאמרו ה' עם" (שמות ד, לא), שהאמינו בהבטחת ה' שנאמרה להם ע"י משה: "ראה ראיתי את עמי צמי אֶשְׂר בְּמִצְרַיִם... וְאֶרְדָּ לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאֶרֶץ טוֹבָה וְיִרְחָקָה אֶל אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (שם ג, ז-ח). וגם "היו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן, לפי שהיו נוחין בשבת" (שמו"ר ה, יח). והפגם של האנגריא שעשה אברהם בתלמידי חכמים וכיטלם מן התורה, שזה נראה כולזול מסויים בחשיבות תלמוד תורה - נתקן ע"י "ויקראו את חיייהם בעבדה קשה, בחמר ובלבנים ובכל עבדה פשוטה" (שמות א, יד). 'בעבדה קשה' - זו קושיא. 'בחמר' - זה קל וחומר. 'ובלבנים' - זה ליבון הלכה. 'ובכל עבדה פשוטה' - זו ברייתא. 'את כל עבדותם' - דא פיסקא. 'אֶשְׂר עָבְדוּ בְּהִמְּוָה' - דא פירכא" (זהר ח"ג קנ"ג, א). והיינו, שגם הדברי תורה, שזה "חיייהם", גם כן היו מרים, שלא היו יכולים להרגיש בהם טעם ומתיקות ("פרי צדיק" לר"ה אות ה'). והיינו, "שהוצרכו לעבודה גדולה ומיורו חיים לעמוד על התורה שבעל פה" ("פרי צדיק" קדושת שבת מאמר ג'). והפגם של הפרשת בני אדם מתחת כנפי השכינה והרחקתם מאמונה בה' - נתקן ע"י נסי מצרים, שזה עשה חיוק גדול באמונה גם אצל ישראל וגם אצל אומות העולם. וכידוע, שנסי יצ"מ הם יסוד גדול לאמונה.
4. ובגמרא מסופר, שגם אביי ורבא היו מבית ע"ל, והיו אמורים משום כך למות צעירים מאד, אך זכות התורה וגמילות חסדים שעסקו בהם הצילה אותם שלא ימותו בגיל צעיר מאד, אלא בגיל מבוגר יותר (ר"ה יח, א).
5. וכן באר ה"בית הלוי" (סוף פרשת וירא). ובאר, דזהו שאנו אומרים "מה יפה ירושתנו", והיינו דנשאר לנו בירושה מעט מהמידות הטובות של אבותינו הקדושים.
6. וצ"ע לפ"ז מה שכתב רש"י ז"ל, שלעמלק יש זכות אבות (ע"י רש"י תהלים פ, יד).
7. וכמו שכתב השל"ה (תורה שבכתב, סוף פר' בחוקות): "ויקראו את בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאָף אֶת בְּרִיתִי יַצְחָק וכו' (ויקרא כו, מב). וקשה: הרי זה הפסוק הוא של נחמה, ועדין לא גמר הקללות, ואיך הפסיק בפסוק של נחמה בתוך הקללות? וקבלתי, כי אף זה הפסוק הוא מתוכחת מוסר. כי אינו דומה רשע בן רשע החוטא, לרשע בן צדיק. כי הרשע בן צדיק עונשו מרובה, שראה אביו מתנהג בחסידות והוא אין מנהג אבותיו בידיו... על זה אמר אני אזכור לך אלו הדברים לכף חובה, שאתה מזרע אבות הקדושים אברהם יצחק ויעקב, וגם "והקראו אֶפְרַיִם" (שם), כי נתתי לך ארץ ישראל שאוירא דא"י מחכים, ועל כל זאת לא הלכת בדרך ישר". עכ"ל. ועי' בגמ' (מנחות נג, א), שרב פרידא קילל את מי שהוא בר אבהו ולא בר אוריין (כלומר, שאבותיו תלמידי חכמים גדולים, והוא לא), מפני שהיה לו ממי ללמוד, ולא למד, וזה חמור יותר ממי שאינו בר אבהו ואינו לומד (ע"י מהרש"א שם).
8. דהגם שֶׁעָשָׂה הוֹפֵק מִלְהָקְרָא זרעו של אברהם - שהרי הקב"ה אמר לאברהם: "כִּי בְּיָצֵחֶק יִקְרָא לְךָ זֶרַע" (בראשית כא, יב), "ביצחק" ולא כל יצחק (נדרים לא, א), ובא להוציא את עשו מלהקרא זרעו של אברהם - אך עדין לא נאמרה כאן הפקעה שעשו אינו נחשב זרעו של יצחק (כן דעת מהרי"ל).
9. אבל המג"א נקט, דמדקאמר רחמנא ליצחק "כִּי לְךָ וְלְזֶרְעֶךָ אֶפְרַיִם אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל" (בראשית כו, ג) ולעשו לא נתן מהן כלום - שמע מינה שעשו הופקע גם מלהקרא זרעו של יצחק, וממילא א"צ לומר "לזרעו של יעקב", דגם זרעו של יצחק לא כולל את עשו (הובא במשנ"ב ס"י תקצ"א ס"ק י"ב ובשעה"צ שם ס"ק). ואחרים כתבו, דאף אם ננקוט כהמהרי"ל, דעשו הופקע רק מלהקרא זרעו של אברהם אך לא הופקע מלהקרא זרעו של יצחק, מ"מ א"צ לומר בתפלה "לזרעו של יעקב", כיון שמה שאנו אומרים "ועקדת יצחק לזרעו היום תזכור" אין הכונה לזרעו של יצחק, אלא לזרעו של אברהם, שעליו מדברת הברכה ("וזכור לנו ה' אליקינו... את השבועה אשר נשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה, ותראה לפניך עקדה שעקד אברהם... וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם"), וא"כ אין עשו בכלל, שהרי הופקע מלהקרא זרעו של אברהם, וכנ"ל.
10. וכעין זה אמרו במדרש: "ויאמר יעקב: אֵלָּאִי אֵבִי אֲבִרְהָם וְאֵלָּאִי אֵבִי יַצְחָק וכו' הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אֹחֵי מִיד עֲשׂו וכו' (בראשית לב, י"ב). הא לעשו לא? ! אלא הבוחר בדרכיהם והעושה כמעשיהם - אני מתקיים עליו. [אבל] מי שאינו בוחר בדרכיהם ואינו עושה כמעשיהם - איני מתקיים עליו" (ב"ר ער, ד). כלומר, המדרש מקשה, איך מתפלל יעקב להנצל מֵעֲשׂו בזכות אברהם ויצחק אבותיו? והרי גם לעשו עומדת זכות זו, שהרי אברהם ויצחק הם גם אבותיו! ומתוך המדרש, שאין זכות האבות עומדת אלא למי שבחר בדרכיהם ועושה כמעשיהם, אבל מי שאינו בוחר בדרכיהם ולא עושה כמעשיהם - אין זכות האבות עומדת לו. [אלא שבדברי הגרש"א המובאים כאן מבורר חידוש גדול יותר, שלא רק שזכות האבות אינה מועילה למי שאינו הולך בדרכיהם, אלא יותר מכך - היא עומדת לו לרועץ. ועי' מקור לכך לעיל בהערה 7].
11. וכן מצינו, שבשליחת ידו של זרח בן יהודה (בראשית לח, כח) - מעשה חריג בהחלט שעשה בעת שהיה עוד תינוק בבטן אמו, ללא שום כוונה מיוחדת לא לרעה ולא לטובה - ראו חז"ל כח שלילי לשלוח את ידו שלא במקום הראוי, עד שלבסוף יצא מזה עכן, ששלח ידו בחרם ארבע פעמים (ע"י רש"י שם, ל).
12. כן פירשו מהרש"א (ערכין י, ב) וה"משך חכמה" (ויקרא כג, כד).
13. ועי' משנ"ב (ס"י תרכ"א ס"ק י"ח), דיוה"כ נקרא "יום הכפורים" בלשון רבים, כיון שיש בו כפרה גם לחיים וגם למתים (כמבואר ברמ"א שם). הרי שגם בדבריו מבורר, שגם המתים נידונים ביוה"כ.
14. ועי' "בניהו" (רי"ה טז, א), דלכן אמרו במשנה: "בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון" (שם), ולא אמרו בלשון רגיל, "כל הבריות עוברות לפניו כבני מרון". דרצו לכלול בלשון "באי עולם" את כל מי שהיה פעם בעולם, הגם שכבר מת.
15. כלל ידוע הוא, שכלל שדבר הוא נעלה ועמוק יותר, כך הולך ופוחת מספר הפרטים שמהם הוא מורכב. למשל, כשלומדים הלכות ב"קיצור שלחן ערוך" מבלי לדעת את טעמיהן - כל הלכה נראית כענין בפני עצמו, וחושבים שאין קשר בין ההלכות. אבל כשיודעים את טעם ההלכה - מגלים שכמה וכמה הלכות נובעות מאותה סברה. כך גם לגבי ידיעת הטעמים עצמם: ככל שמבינים את הטעם ואת הסברה בצורה עמוקה יותר, כך הדברים הולכים ומתרכזים יותר, וניכר שכמה וכמה סברות שונות נובעות בעצם מנקודה אחת כללית. כלומר: החלוקה לפרטים רבים קיימת רק כשמבינים את הענינים ברמה שטחית, אך כשהודרים לפנימיות הענינים - מגלים שהחלוקה אינה קיימת, והכל ענין אחד.